

В. В. СИЧОВА

ФОРМУВАННЯ ПОЗАСИСТЕМНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ОПОЗИЦІЇ ЯК НАСЛІДОК ДЕРЖАВНО-УПРАВЛІНСЬКИХ ВПЛИВІВ ЛИТВИ ТА ПОЛЬЩІ (XIV – ПЕРША ПОЛОВИНА XVII СТ.)

На підставі системного підходу обґрунтовано думку, що відсутність у українців власної держави, наздоганяльний характер модернізації системи державного управління пізньосередньовічних Литви та Польщі, в юрисдикції яких знаходилися українські землі, визначили особливості виникнення та формування української політичної опозиції. Функціонування позасистемної української опозиції, яка уособлювала владу на території Запорозької Січі, вплинуло на традиції взаємовідносин політичної опозиції та державного управління в Україні.

Based on the systemic approach, the paper has substantiated the idea that the specific features and formation of Ukrainian political opposition was caused by the absence of a proper Ukrainian state, the overtaking character of modernization of a public administration system in the medieval Poland and Lithuania who had jurisdiction over the Ukrainian land. Functioning of non-systematic Ukrainian opposition, which represented the power in the Zaporozka Sich territory, influenced the traditional relations between political opposition and public administration in Ukraine.

У транзитних суспільствах, до яких належить Україна, тип переходу від авторитаризму до демократизації значною мірою залежить від виду та ресурсів політичної опозиції, моделі її взаємодії з урядом. Реальні можливості сучасної української політичної опозиції, зростання її впливу на систему державного управління посилюють інтерес до аналізу передумов виникнення, формування, розвитку цього феномена. Вивчення витоків української політичної опозиції сприятиме визначенню її моделі та особливостей функціонування. Це, на наш погляд, допоможе виробити та застосувати ефективні методи державного управління з метою перетворення політичної опозиції на суспільний інститут для цивілізованого розв'язання суперечностей між інтересами різних суспільних груп у політичній сфері, а також на невід'ємну складову механізму стримувань і противаг у структурі владних відносин.

Прояви української опозиції у вигляді боярського опору князям Галицько-Волинської держави, православних братств у Речі Посполитій, козацьких “бунтівників” та “свавілля”, православної шляхетської “депутатії” у польських сеймах, були описані М. Костомаровим, Д. Яворницьким, М. Грушевським, Д. Дорошенком, І. Крип'якевичем у загальних роботах з історії України другої половини XIX – першої половини XX ст. [8, т. VII с. 113, 171, 187, 313; 10, с. 88, 177-178, 208, 217, 222, 226, 228, 235, 240-241; 14, с. 251, 255; 15, с. 77, 166 – 168; 29, с. 67, 70].

Вивчення витоків цього феномена розпочалося в першій половині 1990-х рр. і поглибилось у зв'язку з організаційним оформленням опозиції у Верховній Раді України 1-го скликання. Проте предметом дослідження вітчизняних фахівців та політичних діячів стала українська політична опозиція незалежної України [16; 2].

Спроба ухвалення закону про опозицію в 1996 р. сприяла проведенню науково-практичної конференції “Політична опозиція: теорія та історія, світовий досвід та українська практика”, яка стала суттєвим поштовхом для подальшого осмислення різних аспектів феномена опозиції. Тоді вчені (І. Курас, К. Савицький, Г. Демиденко) торкнулися проблем передумов виникнення української опозиції [21, с. 3 – 9, 196 – 201, 214 – 219].

“Оксамитова революція” 2000 р. в українському парламенті, яка привела до створення парламентської більшості, стала поштовхом для досліджень із питань розвитку українського парламентаризму. Вони деякою мірою проливають світло на специфіку функціонування української опозиції в австрійському Рейхсраті (з середини ХІХ ст.) та російській Державній думі (на поч. ХХ ст.) [11; 12; 17; 23]. Останнім часом здійснено аналіз феномена опозиції в соціально-філософському контексті [27], проблем законодавчого регулювання правового статусу опозиції в Україні [18; 24], сутності, завдань і функціонування сучасної української політичної опозиції [4; 22], інституціоналізації політичної опозиції в Україні [7]. Проте й досі не знайшло глибокого висвітлення питання щодо особливостей виникнення української опозиції, характеристики її типу та моделі взаємодії з урядом, вплив на державне управління.

На підставі застосування системного підходу нами поставлено за мету проаналізувати та обґрунтувати методи та механізми державного управління пізньосередньовічних Литви та Польщі та їхній вплив на формування позасистемної української опозиції.

Підґрунтям для виникнення незадоволення, оформлення опозиції можуть стати протиріччя між соціальними (у т.ч. економічними, національними, релігійними тощо) інтересами [6, с. 95] великих груп суспільства, незадоволення політичним курсом уряду, або конкретними напрямками політики та методами її здійснення. Натомість, головним завданням державного управління стає виявлення протиріч, узгодження індивідуальних і групових інтересів зі спільними, розроблення й проведення реалістичної політики, яка ґрунтується на врахуванні об'єктивних можливостей, співвідношення соціальних сил [25, с. 11]. Застосування системного підходу дозволяє розглядати державне управління як взаємодію системи органів держави (підсистеми, що управляє) та суспільної системи з метою забезпечення стабільності (динамічної або статичної) для останньої [1, с. 62]. Отже, опозицію можна вважати результатом зворотного зв'язку певної дії управлінського впливу держави на суспільну систему.

Для існування політичної опозиції (як сукупності суб'єктів політичного життя, що виступають проти змісту / методів політики, яка реалізується чинною владою, а тим більше суспільного інституту) необхідні певні умови. До них можна віднести зародження ринкових відносин, збільшення кількості міст і початок формування буржуазії. Саме такі соціокультурні зміни відбувалися в розвинених країнах Західної

Європи в XIII – XIV ст., зумовлюючи ускладнення системи державного управління. У відповідь на виклики часу влада запровадила станowo-представницькі установи – парламенти, які стали місцем часткової легалізації політичної опозиції.

Форми організації, типи, методи діяльності української політичної опозиції дуже відрізнялися від аналогічних західноєвропейських політичних феноменів. Відмінності зумовлювалися тим, що її виникнення та формування відбувалося за відсутності в українців власної держави. Українські землі в цей період були захоплені Великим князівством Литовським (Київська, більша частина Волинської, Подільської та Чернігово-Сіверської земель), пізніше – Польським королівством (Галицька Русь, Волинь). Укладення в 1385 р. Кревської унії, згідно з якою передбачалося включення Великого князівства Литовського до складу Польської держави, означало, за твердженням М. Грушевського, “висхідну точку у процесі інкорпорації Польщею українських земель”. Майже всі українські землі поступово з кінця XIV до середини XVII ст., а західноукраїнські землі – до кінця XVIII ст. було вбудовано в систему державного управління Польщі (з 1569 р. – Речі Посполитої). Тож, історичні витoki української політичної опозиції як західноукраїнських, так і, частково, східноукраїнських земель пов’язано з напрямками внутрішньої політики та методами державного управління пізньосередньовічних Литви та Польщі.

Слід зазначити, що система державного управління Польщі суттєво відрізнялася від західноєвропейської. У Польщі була відсутня ієрархія у відносинах між землевласниками, тобто дворяни були рівні один одному та були зобов’язані рівною службою королю [5, с. 100]. Це зумовлювалося існуванням алоїдального землеволодіння: кожний, кому належав маєток, був його власником, над ним не було сюзерена [28, с. 222]. Значну свободу магнати і шляхта отримали завдяки привілею (у Кошицях, 1374 р.), який звільняв їх від усіх повинностей, окрім військової служби та незначного податку з лену, і суттєво обмежував королівську владу [13, с. 306]. Як і в Польщі, роль основного класу в князівстві Литовському відігравав військово-службовий клас, або шляхта.

Зростання влади польської шляхти сприяло виникнення на початку XV ст. сеймиків – зборів шляхти окремих воєводств для вирішення місцевих справ. Із кінця XV ст. почало скликатися загальнопольський, так званий “вальний” сейм. Його нижня палата – “посольська палата” – складалася з депутатів, що обиралися шляхетськими сеймиками і мали чіткі інструкції. Верхня – сенат – уособлювала аристократів, верхівку чиновництва, церковних ієрархів. Представників міст не було ані у верхній, ані в нижній палатах вального сейму. Зі створенням польського сейму незалежність магнатів і шляхти збільшилася, а влада короля обмежилася і стала нікчемною. Так, шляхта обирала короля на вальному сеймі, до якого перейшло й право земельних пожалувань [5, с. 98, 100; 13, с. 307; 28, с. 223]. Литовський сейм, на якому обиралися представники від шляхти, відбувся на початку XVI ст. (у 1507 р.).

На відміну від французького чи англійського, польський король був позбавлений підтримки міст. Причини цього лежать в умовах, пов’язаних із німецькою колонізацією. Ще з кінця XII ст. відбувався занепад міст і зростання великої земельної власності. Під Литвою цей процес прискорився. Великі землевласники заохочували

до залюднення міст німецьких селян та міщан, які отримували пільги та вільності – самоврядування у формі німецького (Магдебурзького) права. Поступово німці перетворилися на багатий та впливовий стан міст [10, с. 126; 28, с. 218]. Подібні процеси відбувалися і в Польщі.

Поширення з XV ст. польського права на українських землях (зрівняння у правах галицької та коронної шляхти) вдарило по заможних українських родах (за словами Грушевського, “маса руського боярства потонула у польському шляхетському морі”). А німецьке – Магдебурзьке – право, яке передбачало, що міські уряди мали займати лише католики (тобто німці й поляки), позбавило українських міщан участі в муніципальному управлінні [10, с. 137, 138]. До того ж вальні сейми виносили ухвали, згідно з якими міщанам заборонялося володіти землею. Позбавлених участі в сеймі міщан було витіснено зовсім з політичного життя [Там же, с. 138]. Зрозуміло, чому міста не перетворилися на опору для польського короля.

Головну опору король вбачав у лицарстві (шляхті), задовольняючи його (її) політичні вимоги. Це, на жаль, призвело до процесів у Польщі XIV – XV ст., зворотних тим, які простежувалися в більшості європейських країн: не обмеження сеньйоральних прав і привілеїв, а їхнє розширення; не піднесення центральної влади, а її падіння; не консолідація держави, а поглиблення розпаду [28, с. 219]. Слабкі зародки капіталістичних відносин були придушені всесиллям магнатів і шляхти, які монополюючи володіли землею і обернули на свою користь усі вигоди розвитку товарно-грошового господарства [13, с. 524, 525].

Одним із напрямків соціально-економічної політики союзної Литви з кінця XV ст. було затвердження феодальних порядків на українських землях, зокрема на території Київського князівства, яке з 1471 р. перейшло під юрисдикцію Литви, перетворившись на воєводство [29, с. 13]. Основний загал українського населення становили селяни, яким до того часу було притаманне общинне землеволодіння. У відповідь на дії уряду Великолитовського князівства частина українських селян почала подаватися на вільні окраїнні землі. Традиційно в Литві використовували лісові, водні, болотняні землі, де займалися лісовим господарством, риболовством, звіроловством (бобрів), бджільництвом. Тому литовський уряд не вважав цінними окраїнні чорноземні землі, як пояснював це Д. Яворницький, і надавав їх у володіння нижчому станові [Там же, с. 14]. Водночас селяни мали боронити власні землі від войовничих сусідів – татар, тому носили зброю [5, с. 116]. Ці два напрямки внутрішньої політики литовського уряду (земельна та економічна політика) були одними з основних причин виникнення козацтва.

У сільському господарстві Польщі у XV – XVII ст. відбувався перехід до фільварково-панщинного господарства, що зміцнювало феодально-панщинну систему. Після укладення Люблінської унії 1569 р. уряд новоствореної держави Речі Посполитої посилив соціальне гноблення (релігійні угиски, кріпацтво, національну дискримінацію) українського населення. Політика закріпачення, що розпочалася в Польщі ще в другій третині XV ст., завершилася в останній третині XVI ст. (Закон 1573 р.) установленням повної влади поміщиків над селянами. Вона, за словами Д. Дорошенка, викликала опозицію з боку широких верств місцевого українського населення [10, с. 148].

Одночасно з політикою закріпачення польський уряд почав проводити політику колонізації просторів Наддніпрянщини. Необхідність заселення так званого “Дикого поля” (південна Київщина і південно-східне Поділля) з великими просторами родючої землі примушувала панів надавати переселенцям з внутрішніх провінцій пільги і свободи. Правда, на думку Грушевського, чинником колонізації став самостійний рух українського населення (бояр, міщан, селян, козаків), які прагнули волі [10, с. 145].

З одного боку, суперечливість цих двох напрямків політики польського уряду, з іншого – наявність “спокус здобуття волі” [14, с. 250]: сусідство козацького вільного стану, можливість утечі на дніпровські острови, небезпека татарських набігів, що привчало українських чоловіків до зброї, – було благодатним підґрунтям для опозиційних настроїв.

Литовський, а пізніше польський уряди намагалися втримати козаків під контролем своєї провінційної адміністрації. У першій половині XVI ст. з ініціативи самих прикордонних старост почали здійснюватися спроби організувати серед козаків особливі відділи, які б перебували на державній службі, діставали від держави платню, підпорядковувалися призначеним від уряду властям. Так, спочатку черкаський староста О. Шашкевич звертався до сейму в Петрикові (1533) з проектом створити з 2000 козаків службу охорони кордонів; пізніше прикордонні старости зверталися з подібними проектами до центрального уряду. Але в уряді не було коштів і справжнього розуміння справи [Там же, с. 160 – 161]. Тож, литовський і польський уряди своєчасно не встановили громадянський контроль над цими військовими утвореннями.

Перша спроба взяти козаків на державну службу (королівська грамота 1568 р. про складання реєстру) стала, по суті, першою вказівкою на відокремлення городових (українських) козаків від низових (запорізьких). Уже пізніше, на початку 80-х рр. XVI ст., за реформою короля Стефана Баторія було зроблено набір (встановлено реєстр) городових козаків на королівську службу, оголошено реєстрових козаків законним козацьким станом, а нерєстрових – позаконним [29, с. 16; 8, т. VII, с. 141].

Управлінські впливи литовського, а потім польського урядів мали такі наслідки: у середині XVI ст. городові козаки відділилися від запорозьких. Перші, освоюючи землі Півдня, перетворювалися на типових фермерів – носіїв нових буржуазних відносин [19, с. 17]. Другі – “добровільне вбоге братство”, висловлюючи пасивний протест у вигляді “відходництва”, заснувало в середині XVI ст. Запорозьку Січ. Переважна більшість козаків за етнічною приналежністю була представлена українцями, чимало було й білорусів, за релігійною приналежністю – православними [10, с. 160, 162, 164].

Хоча городові козаки і називали себе Військом Запорозьким, вони були більш заможні, консервативні, ніж низові (“лояльний елемент”, за словами Дорошенка). Запорозькі козаки склали більш опозиційно налаштовану категорію козаччини, вбирали в себе невдоволених соціальним ладом: вільних селян, міщан, нижчу шляхту. Така суспільна організація, яка не визнавала кріпацтва, за висловом І. Паньонка, “одразу протиставила себе феодалній державі”. Зародок нових

конфліктів між козаками та польським урядом полягав у несумісності найпередовіших у тогочасній Європі економічних (буржуазних) засад господарювання перших та найвідсталішого типу відносин, що ґрунтувалися на кріпацтві [10, с. 229; 19, с. 17, 29], а також застарілих методів державного управління другого.

На Запоріжжя військові та промислові козаки посилали свої скарги на утиски від панів та їхніх орендарів [8, т. VII, с. 402; 10, с. 160], вбачаючи в суспільній організації запорожців захисників своїх інтересів. Із Запоріжжя приходили до України месники для розправи з “душителями народу”. Козацькі лави дуже зросли після 1569 р., поповнюючися, в основному, за рахунок селянства, яке, за словами Д. Дорошенка, “приносило з собою новий дух опозиційного настрою проти самих основ суспільного устрою, що запанував на східній Україні” [10, с. 190, 191, 193].

Оскільки українські козаки, як і міщани, і селяни, не мали представництва в польському сеймі, то не могли впливати на вирішення своїх проблем парламентськими засобами. Тому для захисту своїх інтересів вони вимушені були вдаватися до насильницьких методів боротьби: козацьких повстань, що мали яскравий соціальний характер. У відповідь на повстання (під проводом К. Косинського, С. Наливайка) польський сейм у кінці XVI ст. постановив називати козаків “ворогами вітчизни” і доручив гетьману реєстрового війська тих “свавільників” знищувати [8, т. VII, с. 502; 10, с. 197; 29, с. 70]. Правда, уже у 1601 р. сейм скасував свою ухвалу проти козаків та накази про їхнє знищення, бо потребував їхнього війська для проведення зовнішньої політики [10, с. 198]. Проте козаччина дозволяла собі не лише самовільні походи проти татар і турків. Не погоджуючись із зовнішньою політикою Речі Посполитої, запорожці проводили власну, що послужило причиною низки конфліктів із польським урядом [Там же, с. 164].

Після підписання Берестейської унії (1596) польський уряд визнавав за легальну віру тільки уніатську, що посилювало опозиційні настрої серед усіх верств українського населення. Козаки свої соціальні й політичні вимоги до польського уряду поповнили домаганнями церковно-релігійного характеру, що привело до їхнього союзу з інтелігенцією на початку XVII ст. [8, т. VII, с. 395, 399; 10, с. 189].

Зміна статусу козаччини в державі, перетворення її на провідну верству українського суспільства [8, т. VII, с. 313] вплинуло на характер взаємовідносин козаччини з урядом. До того ж у польського уряду можливості для управління за допомогою примусу були набагато нижчі, ніж в інших державах, крім Сполучених Штатів Америки або Швейцарії, населення яких, як і українці, фактично становило націю під рушницею [Там же, с. 49, 174; 9, с. 38]. Польський уряд та король вдавалися до переговорів із козаками, відряжання комісій для розслідування, а козаки, у свою чергу, відряжали посольства до короля, до сеймів [8, т. VII, с. 171, 351, 380, 487, 488, 556; 10, с. 212; 15, с. 163]. Наприклад, у 1623 р. депутація від козаків до польського сейму привезла петицію з реєстром кривд щодо православних та вимогами надати православної церкві правового статусу в державі [8, т. VII, с. 499–501; 10, с. 216–217]. Депутати від козаків на конвокаційному сеймі (попередньому обговоренні кандидатури майбутнього короля) у 1632 р. вперше порушили “козацьке питання”: звернулися з проханням мати голос у сеймі (дозволити брати участь у виборах короля) та зрівняти їх у правах зі шляхтою (“обдарувати” вільностями, які належать

лицарським людям”). Навіть вдалися до таких позапарламентських засобів, як введення козацьких військ на території біля сейму. Проте польська палата відмовила козакам в їхніх вимогах [8, т. VIII, ч. 1, с. 150 – 156, 162 – 163; 15, с. 167]. По-перше, польська шляхта не хотіла ділитися своїми привілеями. По-друге, православна шляхта була союзником козакам лише в релігійно-національних справах, а на соціальному ґрунті, як зазначав Грушевський, була їм ворожою [8, т. VII, с. 508]. Правда, після елекційного сейму 1632 р., на якому було обрано королем Володислава, частково задовольнилися вимоги православних та їм навіть було відкрито вільний доступ до міських урядів [10, с. 223].

Невдоволеність застарілими методами державного управління Речі Посполитої, ігноруванням із боку парламенту, уряду, короля інтересів козаків призвела до загострення конфліктів між урядом та козацькою опозицією. Козаки підняли повстання (Павлюка, 1637 р.), влада його жорстоко придушила, позбавила реєстрових козаків їхнього самоврядування. Після цього настало 10-річчя реакції та спокою, яке вибухнуло Визвольною війною.

Більшість європейських країн у XV – XVII ст. перебували в умовах переходу від феодалізму до капіталізму, від традиційного (з ієрархічною системою управління) до раціонального (з бюрократичною системою) суспільства, до національної держави (визначення А. де Токвіля). У них встановилася така форма правління, як абсолютизм, за якої бюрократія перетворилася на основний інструмент політичної централізації та централізації державного управління.

На відміну від західних і східноєвропейських країн, Польща у XVI – XVII ст. не перетворилася на абсолютну монархію, а залишалася сеймовою монархією зі слабкою королівською владою [13, с. 523]. Характеризуючи систему державного управління Польщі в XVII ст., Д. Дорошенко зазначав: “...золота шляхетська свобода... створила для Польщі славу одної з найвільніших у світі держав... У державі процвітав парламентаризм, але поряд із ним впадала в очі повна безсилість виконавчої влади; фактично панувало право сильного. Королівська влада була зовсім обмежена, і все в державі вирішувала правляча й пануюча шляхетська верства” [10, с. 239].

Польський сейм (його нижня палата) залишався виразником інтересів єдиної верстви населення Речі Посполитої – шляхти (католицької – у більшості, православної – у значній меншості). Він не перетворився на станово-представницьку установу, як парламенти більшості європейських країн. Тому про станово-представницький характер монархії в Польщі можна говорити з певними обмовками. Тож, у сеймі могла легалізуватись українська шляхетська опозиція релігійного спрямування. Соціальні й політичні вимоги інших верств українського населення не було кому репрезентувати та артикулювати ані на центральному (у парламенті), ані на місцевому (у муніципалітетах) рівнях державного управління.

Не маючи легальних можливостей впливу на прийняття управлінських рішень, радикально налаштовані опозиційні елементи створили Запорозьку Січ – “гніздо козацької самоволі” [10, с. 228], “огнище козацької сили” [8, т. VII, с. 141], “маховик повстання” з середини XVI ст. до часу Визвольної війни [19, с. 52]. Правда, козаки були лояльні до короля [8, т. VIII, ч. 2, с. 9 – 25; 10, с. 206, 240, 245], але не визнавали

політики уряду, заперечували тогочасні політичну та соціальну системи та прагнули змінити курс уряду, тип політичної системи, соціально-економічну структуру. Тому, на наш погляд, Запорозьку Січ можна певною мірою визначити як форму принципової (антисистемної) / структурної / нелояльної опозиції.

Багатонаціональне населення Речі Посполитої, слабкість королівської влади, відносна самостійність двох автономних об'єднань – Литви (князівства), Польщі (корони), – кожне з яких мало окрему адміністрацію, суд, бюджет, військо, не сприяли централізації держави. Дослідники підкреслюють, що Річ Посполита лише зовні була єдиною державою [13, с. 529; 28, с. 220]. Попри наявність множини субкультур і домінування найбільших трьох (польської, української, білоруської), фундаментальні переконання та ідентичність українського населення постійно провокували політичні зіткнення козаків та уряду. За умов формування сильних та виразних субкультур, на думку Р. Даля, терпимість до опозиції та відносно широкі можливості участі у впливі її на поведінку уряду, і навіть на зміщення мирним шляхом різних офіційних осіб, були неможливі [9, с. 45, 50]

Король і польський уряд вважали козаків своїми підданими [8, т. VII, с. 113, 141, 162, 313, 329, 479], а останні себе, у свою чергу, – підлеглими польського короля [Там же, с. 479, 487, 488; 8, т. VIII, ч. 1, с. 142 – 144, 150]. Виходячи з вищезначеного, а також із того, що Запорозьку Січ деякі дослідники вважають «організацією публічної влади всього запорізького козацтва» [19, с. 113], можна припустити, що Запорозька Січ являла собою федеративну одиницю Речі Посполитої, де місцеву владу уособлювали сили, які на загальнодержавному рівні становили позасистемну опозицію. Відсутність легальної української опозиції призвела до соціального вибуху – національно-визвольної війни середини XVII ст., яку з упевненістю можна вважати буржуазною революцією. Її європейські аналоги в Нідерландах (XVI ст.), Великобританії (XVII ст.), Франції (XVIII ст.) ознаменували становлення, формування й утвердження в Європі буржуазних соціальних відносин. Українська революція закінчилася виникненням незалежної держави, в якій було започатковано буржуазний лад.

Українське суспільство здійснювало перехід від традиційного до раціонального українського суспільства у стадії наздоганяльної модернізації. На наш погляд, для цієї трансформації може підійти класифікація С. Хантінгтона, за якою цей тип транзиту можна характеризувати як заміну (злам) [26, с. 127, 134 – 137, 156, 165 – 176, 180]. У взаємовідносинах уряду та опозиції остання виявилася сильнішою за уряд і очолила керівництво процесом демократизації. Наслідком такого балансу сил став крах / скидання авторитарного режиму.

Безперечно, такі успіхи позасистемної опозиції в момент виникнення національної держави закономірно позначилися на традиціях взаємовідносин уряду й опозиції на різних етапах розвитку країни. Зараз Україна переживає чергову модернізацію (перехід від авторитаризму до демократизації) за умов, суттєво відмінних від тих, в яких перебували українці на початку нового часу. Посилюється вплив української політичної опозиції на політичні процеси, урядову діяльність. Н. Вінничук стверджує, що орієнтиром у побудові моделі інституціоналізації опозиції в Україні може стати німецький варіант [7, с. 13-14]. Проте, на нашу думку, через перелічені доводи здається, що українська модель взаємин уряду та опозиції близька до Литовської та Польської.

Ці держави, як і Україна, за формами правління – змішані республіки, за територіальним устроєм – унітарні країни. Чітке розмежування статусу більшості та опозиції (литовської, польської), надання останній широких повноважень у сфері контролю над урядом свідчить про відчутний вплив опозиції на діяльність уряду, на прийняття управлінських рішень [3; 20].

Таким чином особливості формування української політичної опозиції полягають у тому, що вона: 1) виникла за відсутності в українців власної держави; 2) формувалася поза межами парламенту (не як у більшості західноєвропейських країн); 3) за своїм характером була позасистемною; 4) на певній території – у Запорозькій Січі – уособлювала владу; 5) у взаємовідносинах з урядом виявилася сильнішою та спроможною очолити процес модернізації, демократизації; 6) у ході буржуазної революції середини XVII ст. скинула на території, де мешкало українське населення, панівний лад та створила незалежну державу, отримавши державну владу.

Витоки української опозиції та особливості її формування історично пов'язано з державно-управлінськими впливами Литви та Польщі. А значить, модель взаємодії політичної опозиції та уряду в цих країнах потребує більш ретельного аналізу для проведення аналогій та усвідомлення характеру й можливостей взаємовпливу опозиції та державного управління в Україні.

Література:

1. *Атаманчук Г. В.* Теория государственного управления : курс лекций / Г. В. Атаманчук. – [3-е изд., доп.]. – М. : ОМЕГА-Л, 2005. – 584 с.
2. *Бадзьо Ю.* Влада – опозиція – держава в Україні сьогодні: Думки проти течії / Ю. Бадзьо ; вступ. слово О. Зінкевича. – К. : Смолоскип, 1994. – 28 с.
3. *Баубліс В.* Опозиція у сеймі Литовської республіки: права та гарантії діяльності / В. Баубліс // Національна безпека і оборона. – 2002. – № 7. – С. 61 – 62.
4. *Бондар С. С.* Політична опозиція в системі владних відносин України : автореф. дис. ... канд. політ. наук : спец. 23.00.02 “Політичні інститути та процеси” / С. С. Бондар. – Дніпропетровськ, 2008. – 18 с.
5. *Боплан Г. Л. де.* Опис України / Г. Л. де Боплан, П. Меріме // Українські козаки та їхні останні гетьмани; Богдан Хмельницький : [пер. з фр.] / П. Меріме; приміт. та передм. Я. І. Кравця. – Львів : Каменяр, 1990. – 301 с.
6. *Варзар І. М.* Політологічні і історіологічні засади феномена “політична опозиція” / І. М. Варзар // Політична опозиція: теорія та історія, світовий досвід та українська практика : матеріали наук.-практ. конф. / Навч.-метод. каб. вищ. освіти М-ва освіти України. – К., 1996. – С. 94 – 102.
7. *Вінничук Н. Ю.* Політична опозиція як інститут сучасної демократії : автореф. дис. ... канд. політ. наук : спец. 23.00.02 “Політичні інститути та процеси” / Н. Ю. Вінничук. – К., 2007. – 18 с.
8. *Грушевський М. С.* Історія України-Руси : в 11 т., 12 кн. / Михайло Грушевський ; редкол. : П. С. Сохань (голова) [та ін.]. – К. : Наук. думка, 1991. – (Серія “Пам’ятки історичної думки України”).
Т. VII. Козацькі часи – до р. 1625. – 1995. – 624 с.
Т. VIII. Роки 1626 – 1650. – 1995. – 856 с.

9. Даль Р. А. Предпосылки возникновения и утверждения полиархий / Р. А. Даль // Полис. – 2002. – № 6. – С. 34 – 56.
10. Дорошенко Д. І. Нарис історії України / Д. І. Дорошенко; передмова І. О. Денисюка. – Львів : Світ, 1991. – 576 с. – (Серія “Пам’ятки історичної думки України”).
11. Древаль Ю. Д. Парламентаризм у політичній системі України (політико-правовий аналіз) : монографія / Ю. Д. Древаль. – Х. : Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2003. – 280 с.
12. Журавський В. С. Становлення і розвиток українського парламентаризму (теоретичні та організаційно-правові проблеми) / В. С. Журавський. – К. : Парлам. вид-во, 2002. – 343 с.
13. История средних веков : учеб. для студентов ист. фак. пед. ин-тов / М. Л. Абрамсон, А. А. Кириллова, Н. Ф. Колесникий и др. ; под ред. Н. Ф. Колесникого. – 2-е изд. испр. и доп. – М. : Просвещение, 1986. – 575 с.
14. Костомаров М. История України в життєписах визначніших її діячів / М. Костомаров. – Львів : Книгарня Наук. т-ва ім. Шевченка, 1918. – 493 с.
15. Крип’якевич І. П. Історія України / І. П. Крип’якевич ; відп. ред. Ф. П. Шевченко, Б. З. Якимович. – Львів : Світ, 1990. – 520 с. – (Серія “Пам’ятки історичної думки України”).
16. Литвин В. Політична арена України. Дійові особи та виконавці / В. М. Литвин. – К. : Абрис, 1994. – 495 с.; іл. – (Серія “Б-ка українського глядача”).
17. Мосюкова Н. Г. Історія парламентської системи в Україні (1990–1996 рр.) : автореф. дис. ... к.і.н. / Н. Г. Мосюкова. – Дніпропетровськ, 2003. – 21 с.
18. Павленко І. Правовий статус опозиції / І. Павленко // Політичний менеджмент. – 2005. – № 5. – С. 16 – 30
19. Паньонко І. М. Система органів управління Запорізької Січі : монографія / І. М. Паньонко; Львів. держ. ун-т внутр. справ. – Львів, 2006. – 144 с.
20. Підлуська І. Статус і права опозиції: порівняльний аналіз / І. Підлуська // Опозиція: статус, права та зобов’язання. Європейський досвід та українські реалії : (матеріали наук.-практ. семінару). – Режим доступу: http://www.parliament.org.ua/docs/files/12/1162283263_ans.pdf.
21. Політична опозиція: теорія та історія, світовий досвід та українська практика : матеріали наук.-практ. конф. / Навч.-метод. каб. вищ. освіти М-ва освіти України. – К., 1996. – 224 с.
22. Рябов С. Опозиція як джерело альтернативної політики / С. Рябов // Вибори та демократія. – 2005. – № 4 (6). – С. 8 – 18.
23. Сичова В. В. Вплив діяльності опозиції в дореволюційному російському парламенті на механізми державного управління (на прикладі діяльності депутата Першої Державної думи Росії М. А. Гредескула) / В. В. Сичова // Актуальні проблеми державного управління : зб. наук. пр. – Х. : Вид-во ХарПІ НАДУ “Магістр”, 2005. – № 3 (26). – С. 77 – 89.
24. Совгіря О. В. Правовий статус парламентської опозиції : навч. посіб. / О. В. Совгіря. – К. : Центр навч. літ., 2006. – 264 с.
25. Теорія та історія державного управління : навч. посіб. / Г. С. Одінцова, В. Б. Дзюндзюк, Н. М. Мельтюхова [та ін.]. – К. : Професіонал, 2008. – 288 с.

26. Хантингтон С. Третья волна. Демократизация в конце XX века : [пер. с англ.] / С. Хантингтон. – М. : РОССПЭН, 2003. – 368 с.

27. Червона Л. М. Феномен опозиції в Україні: соціально-філософський аналіз : дис. ... канд. філос. наук: 09.00.03 / Л. М. Червона ; Ін-т вищої освіти Акад. пед. наук України. – К. , 2004.

28. Черниловский З. М. Всеобщая история государства и права / З. М. Черниловский. – М. : Юрист, 1999. – 576 с.

29. Яворницький Д. І. Історія запорозьких козаків : у 3 т. / Д. І. Яворницький ; редкол. : П. С. Сохань (голова) [та ін.]. – К. : Наук. думка, 1990. – (Серія “Пам’ятки історичної думки України”).

Т. 2. – 1990. – 560 с.

Надійшла до редколегії 27.06.2008 р.